ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

FILOLOGIK TERMINLAR TIZIMI VA UNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Kadirova Zaynura Zaynidinovna
Termiz davlat universiteti o‘zbek tili va adabiyoti
kafedrasi dotsenti(PhD).

Annotatsiya: Mazkur maqolada filologik terminlar tizimi va uning lingvistik xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Filologik terminlarning shakllanishi, tizimliligi va tilshunoslik fanidagi o‘rni yoritiladi. Terminlarning semantik aniqligi, monosemantik xususiyati, tizim ichidagi ierarxik munosabatlari hamda umumtil leksikasidan farqlanish jihatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, filologik terminlarning normallashuvi, variantlilik muammolari va ularning ilmiy muloqotdagi funksional ahamiyati tahlil etiladi. Tadqiqotda terminologik tizimni izchil o‘rganish filologiya fanining rivoji va zamonaviy tilshunoslik tadqiqotlari uchun muhim nazariy asos ekani asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: filologik termin, terminologik tizim, terminologiya, lingvistik terminlar, semantika, monosemantiklik, termin normasi, ilmiy diskurs, termin variantlari, tilshunoslik.

KIRISH

Fan va ilmiy tafakkur taraqqiyoti bevosita terminologik tizimning rivojlanganlik darajasi bilan uzviy bog‘liqdir. Har bir ilmiy soha o‘zining maxsus tushunchalar tizimiga ega bo‘lib, bu tushunchalar aniq va barqaror terminlar orqali ifodalanadi. Filologiya fani ham bundan mustasno bo‘lib, unda til va adabiyotga oid ilmiy tushunchalarni ifodalovchi keng qamrovli terminlar tizimi shakllangan. Filologik terminlar tizimi tilshunoslik, adabiyotshunoslik, matnshunoslik va boshqa yo‘nalishlar doirasida qo‘llaniladigan ilmiy atamalar majmuasini tashkil etadi. Zamonaviy tilshunoslikda filologik terminlarni tizimli o‘rganish, ularning lingvistik xususiyatlarini aniqlash muhim ilmiy masala sifatida e’tirof etilmoqda. Terminlarning semantik aniqligi, strukturaviy xususiyatlari va normativligi ilmiy muloqotning samaradorligini ta’minlaydi. Ayniqsa, raqamli tilshunoslik va til korpuslari rivojlanayotgan hozirgi sharoitda filologik terminlar tizimini tartibga solish va standartlashtirish zarurati yanada kuchaymoqda. Shu bois mazkur maqolada filologik terminlar tizimi va uning lingvistik xususiyatlarini nazariy jihatdan yoritish asosiy maqsad qilib olinadi.

Asosiy qism

Filologik terminlar tizimi tilshunoslik fanining konseptual apparatini shakllantiruvchi muhim omillardan biri bo‘lib, u ilmiy tafakkurning aniqligi va izchilligini ta’minlaydi. Terminologik tizimning mavjudligi fan doirasida tushunchalarni yagona ilmiy me’yor asosida ifodalash imkonini beradi. Shu jihatdan filologik terminlar tizimi nafaqat nominativ, balki kognitiv va kommunikativ funksiyalarni ham bajaradi. Ular ilmiy bilimlarni tartibga solish, ularni uzatish va avloddan avlodga yetkazishda muhim vosita hisoblanadi.

Filologik terminlarning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilishda ularning semantik tuzilishiga alohida e’tibor qaratiladi. Termin ma’nosi odatda aniq chegaralangan bo‘lib, u ilmiy tushunchaning muhim belgilari asosida shakllanadi. Biroq filologik terminologiyada ba’zan semantik kengayish yoki torayish hodisalari kuzatiladi. Bu holat terminlarning tarixiy rivoji va ilmiy paradigmalarning o‘zgarishi bilan bevosita bog‘liqdir. Masalan, ayrim terminlar dastlab tor ma’noda qo‘llanilgan bo‘lsa, keyinchalik ularning qo‘llanish doirasi kengaygan. Filologik terminlar tizimida sinonimiya va

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

variantlilik masalasi ham muhim o‘rin tutadi. Bir tushunchani ifodalash uchun bir nechta terminlarning mavjud bo‘lishi ilmiy aniqlikni pasaytirishi mumkin. Bunday holatlar, ayniqsa, tarjima terminologiyasi va o‘zlashma terminlar bilan bog‘liq jarayonlarda ko‘proq uchraydi. Shu sababli terminlarni tanlash va ularni me’yorlashtirishda ilmiy an’ana, xalqaro tajriba va milliy til imkoniyatlarini uyg‘unlashtirish talab etiladi.

Strukturaviy jihatdan filologik terminlar sodda, qo‘shma va murakkab shakllarda bo‘lishi mumkin. Sodda terminlar bir leksemadan iborat bo‘lsa, murakkab terminlar ikki yoki undan ortiq komponentlar asosida shakllanadi. Murakkab terminlar ilmiy tushunchaning mazmunini to‘liqroq ifodalash imkonini bersa-da, ularning ixchamligi va qulayligi masalasi doimo e’tiborda bo‘lishi lozim. Bu holat termin yaratishda tilning iqtisodiylik tamoyiliga amal qilish zaruratini ko‘rsatadi. Filologik terminlarning grammatik xususiyatlari ham muhim lingvistik jihat hisoblanadi. Ular asosan ot so‘z turkumiga mansub bo‘lib, bu terminlarning nominativ vazifasiga mos keladi. Fe’l va sifat shaklidagi terminlar kamroq uchraydi, biroq ular jarayon va belgi tushunchalarini ifodalashda qo‘llaniladi. Terminlarning grammatik moslashuvi ularning ilmiy matnlarda to‘g‘ri va barqaror qo‘llanilishini ta’minlaydi.

Zamonaviy filologiyada terminlarni tizimli o‘rganishda kognitiv va funksional yondashuvlar tobora keng qo‘llanilmoqda. Kognitiv yondashuv terminlarni inson tafakkuri va bilim tuzilmalari bilan bog‘liq holda talqin etishga imkon beradi. Funksional yondashuv esa terminlarning real ilmiy diskursdagi vazifasini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlar filologik terminlar tizimini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Raqamli tilshunoslik va til korpuslarining rivojlanishi filologik terminlarni empirik asosda tadqiq etish imkoniyatlarini kengaytirdi. Korpus ma’lumotlari asosida terminlarning chastotasi, kontekstual qo‘llanilishi va funksional xususiyatlarini aniqlash mumkin. Bu esa terminologiyani ilmiy asosda takomillashtirish, yangi terminlarni joriy etish va mavjudlarini me’yorlashtirish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Filologik terminlar tizimi filologiya fanining nazariy va metodologik poydevorini tashkil etuvchi muhim lingvistik hodisadir. Mazkur tadqiqotda filologik terminlarning tizimliligi, semantik aniqligi va normativ xususiyatlari ilmiy jihatdan yoritildi. Terminlarning monosemantik bo‘lishiga intilishi, ierarxik tuzilishi va umumtil leksikasidan farqlanishi ularning ilmiy muloqotdagi ahamiyatini belgilaydi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, filologik terminlar tizimidagi variantlilik va normallashtirish masalalari hali ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ushbu muammolarni hal etish terminologik izchillikni ta’minlash, ilmiy tushunchalarni aniq ifodalash va ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, terminlarni korpus lingvistikasi asosida o‘rganish ularning real qo‘llanish doirasini aniqlash imkonini beradi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, filologik terminlar tizimini chuqur va tizimli o‘rganish filologiya fanining rivoji, ilmiy tadqiqotlar sifati va o‘zbek tilining zamonaviy ilmiy makondagi nufuzini oshirish uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
2. Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение. – М.: Академия, 2008. – 304 с.
3. Зализняк А. А. Грамматический словарь русского языка. – М.: АСТ, 2003. – 800 с.
4. Иванов В. В. Лингвистика текста. – М.: Наука, 1985. – 272 с.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

5. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика. – М.: УРСС, 2000. – 352 с.
6. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова. – М.: Наука, 1969. – 192 с.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.